

Fuad İSGƏNDƏROV
Magistrant

ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN TARİXİ FƏNNİ ÜZRƏ AYRI-AYRI SİNİFLƏR ÜÇÜN İŞ DƏFTƏRİ

Son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasının Avropaya inteqrasiya etməsi ilə əlaqədar olaraq yeniliklərlə müşayiət olunan müxtəlif dəyişikliklər meydana çıxmaqdadır. Bütün bunlara müxtəlif sahələrdə, o cümlədən təhsil, maarif, səhiyyə və bir çox digər sahələrdə rast gəlinir.

Avropaya inteqrasiya ilə əlaqədar respublikamızın həm orta ümumtəhsil, həm də ali məktəblərində müxtəlif islahatlar, yeniliklər nəzərə çarpmaqdadır.

Bu yeniliklərdən biri də Azərbaycan tarixi fənni üzrə ayrı-ayrı siniflər üçün iş dəftərinin nəşr olunmasıdır.

İş dəftərlərinin nəşri bir çox Avropa ölkələrində, o cümlədən Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa, Polşa, Bolqarıstan və Macarıstanda həyata keçirilir.

Respublikamızda belə bir yeniliyin tətbiqi tarixinə gəldikdə isə, hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, hələ Sovetlər dönəmində orta ümumtəhsil məktəblərində istər ümumi tarix, istərsə də Azərbaycan tarixi fənləri üzrə iş dəftəri çap olunmamışdır.

Tədris-pedaqoji ədəbiyyatın nəşri üzrə ixtisaslaşmış «Maarif» və «Təhsil» nəşriyyatlarında iş dəftərinin çap olunması son bir neçə ilə təsadüf edir. Belə ki, 2003-cü ildə «Maarif» nəşriyyatında, 2004-cü ildə isə «Təhsil» nəşriyyatında bu növ iş dəftərləri çap olunmuşdur. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: «Ata yurdu (5-ci siniflər üçün iş dəftəri)», «Azərbaycan tarixi (6-cı siniflər üçün iş dəftəri)», «Azərbaycan tarixi (7-ci siniflər

üçün iş dəftəri)», «Azərbaycan tarixi (9-cu siniflər üçün iş dəftəri)», «Qədim dünya tarixindən iş dəftəri (6-cı siniflər üçün iş dəftəri)», «Orta əsrlər tarixi (8-ci siniflər üçün)» və s.

İş dəftəri mövzuların şagirdlər tərəfindən ətraflı mənimsənilməsi üçün əlavə köməkçi materialdır. İş dəftəri aşağıdakı məqsədlərlə çap olunur:

- 1) Mövzuların yaxşı mənimsənilməsi;
- 2) Bilik və vərdişlərin artırılması;
- 3) Şagirdlərin aktivliyinin artırılması;
- 4) Mövzuların yaxşı yadda saxlanması;
- 5) Yaradıcılıq vərdişlərinin artırılması.

İş dəftərləri Təhsil Nazirliyinin təsdiq etdiyi proqram və dərslik əsasında hazırlanmalıdır. Bu köməkçi materialın həcmi dərslikdəki materialın həcminə və saatların miqdarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bunların nəşri məcburi xarakter daşımır. Belə ki, iş dəftərlərinin nəşr olunması müəlliflərin müstəqil təşəbbüsü sayəsində həyata keçirilir.

Hər bir şagird üçün iş dəftərləri fərdi şəkildə olmalıdır.

İş dəftərlərinin tirajına gəlincə isə, onu qeyd etmək lazımdır ki, şagirdlərin sayı mütləq nəzərə alınmalıdır.

Mövzuların yaxşı mənimsənilməsi üçün iş dəftərində kontur xəritələrdən, krosvordlardan, xronoloji hesablamalardan, tapşırıqlardan, cədvəldən, sxemlərdən və s. istifadə olunur. Bütün bu sadalananların hər biri ayrı-ayrılıqda iş dəftərlərində tapşırıq şəkildə öz əksini tapır. Bu tapşırıqlar isə dərsliklərin müvafiq bölmə, fəsil və paraqraflarına uyğun hazırlanır. Məsələn, 9-cu sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuş Azərbaycan tarixi fənni üzrə iş dəftərində I bölmə «Azərbaycan XVII əsrin ikinci yarısı-Səfəvilər dövlətinin süqutu dövründə» adlanır. Bu bölməyə nəzər saldıqda müəyyən olunur ki, burada verilən tapşırıqlarda (testlərdə, sxemlərdə, cədvəllərdə, xronoloji hesablamalarda, seçmələrdə və s.) bütün məsələlər məhz adıçəkilən bölmə ilə uyğundur (2, s.256). Şagird bu tapşırıqları yerinə yetirməklə mövzunu daha dərindən mənimsəmiş olur.

İndi isə konkret nümunələr əsasında iş dəftərinin səciyyəvi cəhətlərini aydınlaşdırmaq. «Təhsil» nəşriyyatı tərəfindən 2004-cü ildə orta ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq sinifləri üzrə Azərbaycan tarixi və ümumi tarix fənləri üçün müxtəlif adda iş dəftərləri çap olunmuşdur: «Ata yurdu», «Azərbaycan tarixi (müxtəlif siniflər üçün)», «Orta əsrlər tarixi» və s.

Bu iş dəftərlərindən biri də 9-cu sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuş «Azərbaycan tarixi» adlı iş dəftəridir. Dəftər 9-cu siniflər üçün nəşr olunmuş «Azərbaycan tarixi» dərsliyinə uyğun olaraq hazırlanmışdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu iş dəftərində də tapşırıqlar müvafiq dərsliyin bölmə, fəsil və paraqrafları ilə uyğundur. Digər iş dəftərlərində olduğu kimi bu iş dəftərində də tapşırıqlar cədvəllər, sxemlər, xronoloji hesablamalar, kontur xəritələr və s. üzrə verilmişdir. Bu tapşırıqlardan bəzələrinə diqqət yetirək. Məsələn, 11-ci tapşırıqda belə bir şərt qoyulub: «Dərsliyin mətni və əlavə mənbələr əsasında Cavad xanı səciyyələndirən layihə tərtib edin» (1, s.55). Sonra isə müvafiq bəndlərdə aşağıdakı göstərilən şərtlər irəli sürülüb:

- a) İgid və bacarıqlı sərkərdədir;
- b) Mahir diplomatdır;
- c) Ağıllı və müdrik dövlət xadimidir;
- ç) Qayğıkeş və nüfuzlu ailə başçısıdır (1, s.55).

Tapşırıqın şərtinə uyğun olaraq şagird dərslikdəki müvafiq mövzunu və əlavə mənbələri mütaliə etdikdən sonra tapşırığı işləyir, yəni verilən digər şərtlər daxilində Cavad xanı səciyyələndirən layihə tərtib edir. Bununla da şagird həmin mövzuları daha dərindən mənimsəmiş olur. Bu isə iş dəftərləri hazırlanarkən qarşıya qoyulan məqsədlərdən biridir.

16 nömrəli tapşırıqda aşağıdakı şərtlər irəli sürülür: «Dərsliyin mətni və əlavə mənbələr əsasında Qubalı Fətəli xanı səciyyələndirən layihə tərtib edin:

- a) Müdrik və ədalətli hökmdardır;
- b) Böyük islahatçıdır;
- c) Ağıllı və uzaqgörən diplomatdır;
- ç) Alovlu vətənpərvərdir» (1, s.94).

Bu şərtlər daxilində tapşırığı yerinə yetirən şagird Qubalı Fətəli xanı səciyyələndirən xüsusiyyətləri daha dərindən mənimsəmiş olur.

Digər bir tapşırığın qoyuluşu daha əlverişlidir. Belə ki, burada ayrı-ayrı xanlıqlar dövründə zərb olunmuş pulların şəkli verilir və belə bir şərt irəli sürülür: «Verilmiş pulların altında müvafiq xanlığın adını yazın» (1, s.91).

Yuxarıda qeyd edildi ki, bu tapşırığın qoyuluşu daha əlverişlidir. Çünki burada şagird həm pulların əyani təsvirini görür, həm də pulların adını müvafiq xanalara yazmaqla onları daha yaxşı mənimsəmiş olur.

İş dəftərində krosvordların geniş yer alması diqqəti cəlb edir. Krosvordla əlaqəli olan tapşırıqlardan birində aşağıda göstərilən şərt daxilində müxtəlif suallar verilir:

«Sözləri xanalara düzgün yazsanız, fərqləndirilmiş şaquli sütunda Səfəvilər dövlətini düşdüyü ağır vəziyyətdən xilas etmiş sərkərdənin adını oxuya bilərsiniz.

1.Rusiya ilə Səfəvilər dövlətinin sərhəddini müəyyənləşdirmiş sülh müqaviləsi?

2.Rusiya ilə Osmanlı imperiyası arasında 1724-cü ildə bağlanmış sülh müqaviləsi?

3. Şirvan üsyanının rəhbərlərindən biri?

4. Peterburq sülh müqaviləsini imzalamış Səfəvi diplomatı?

5.Nadir Şahın mənsub olduğu tayfa?» (1, s.55)

Bu suallara cavab tapan şagird krosvordda müvafiq xanaları doldurur, fərqləndirilmiş şaquli sütunda Səfəvilər dövlətini düşdüyü ağır vəziyyətdən xilas etmiş sərkərdənin adını oxumağa müvəffəq olur. Bununla şagird 6 tarixi faktı daha yaxşı yadda saxlayır.

Tapşırıqların bəzilərində istilah və anlayışların mənasını izah etmək tələb olunur. Buna misal olaraq aşağıdakı tapşırığı nəzərdən keçirək:

Tapşırıq 11. İstilah və anlayışların mənasını izah edin.(1, s.5-6).

1. Rəiyyət _____

2. Elat _____
3. Dəzgəhbəşi _____
4. Cüftbəşi _____
5. Dəhyək _____

Göründüyü kimi, şagird istilah və anlayışların mənasını yazmaqla onların mənasını izah edir, daha yaxşı qavrayır və yadda saxlayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, iş dəftərlərində cədvəllərə xüsusi yer verilir. Bu tapşırıqlar müxtəlifdir. Məsələn, 11 sayılı tapşırığa diqqət yetirək:

Tapşırıq 11. «Türksoylu tayfalar» cədvəlini doldurun (1, s.40).

Qazax tayfası	Əfşar tayfası	Kəngərli tayfası	Otuzikilər tayfası

İş dəftərlərində test tapşırıqlarına da geniş yer verilmişdir. Bu test tapşırıqlarında suallar müxtəlif formada qoyulur. Bunlara misal olaraq aşağıdakı tapşırıqları göstərmək olar:

22. Lənkəran hakimi Seyid Abbasın mənsub olduğu tayfa:

- A) Əfşar
- B) Zəng
- C) Qacar
- D) Səfəvi
- E) Xançobanı (1, s.52)

14.Elbəylərə aid olanlar: (1, s.49)

- 1.Elatların başçıları idilər.
- 2.Ali və aşağı dərəcələrə bölünürdülər.

3. Feodal zümresinə daxil idilər.
  4. Oturaq əhali üzərində də inzibati hakimiyyətə malik idilər.
  5. Geniş torpaq sahələri var idi.
  6. Xan qarşısında hərbi mükəlləfiyyət daşıyırdılar.
- A) 1,2,4 B) 4,5,6 C) 3,4,5 D) 1,3,6 E) 2,3,4

İş dəftərindəki 4 saylı tapşırıq diqqəti cəlb edir. Belə ki, bu tapşırıqda «Tarixi şəxsiyyətlərin müasirlərini qeyd edin» şərti irəli sürülür. Həmin tarixi şəxsiyyətlər isə Saib Təbrizi və Nadir Şahdır. Hər iki tarixi şəxsiyyətin şəkilləri verilmişdir. Tapşırıq iki variantda bölünmüşdür. Aşağıya diqqət yetirək:

«Tapşırıq 4. Tarixi şəxsiyyətlərin müasirlərini qeyd edin.

I variant

1. Qövsü Təbrizi
2. Nadir Şah
3. Məhəmməd Tahir Vahid
4. Şah Sultan Hüseyn
5. Hacı Çələbi xan

II variant

1. II Şah Abbas
2. II Şah Təhmasib
3. Anna İvanovna
4. Qövsü Təbrizi
5. Hacı Çələbi xan» (1, s.31)

Şagird düzgün cavabı tapdıqda boş xanaları qaralamalıdır.

Xəritələrlə bağlı tapşırıqlar mövzunun yaxşı qavranılmasında şagirdlərə böyük köməklik göstərir. Bu növ tapşırıqlardan birinin şərtinə diqqət yetirək:

«Tapşırıq 2. Sizə Azərbaycanın üç cənub xanlığının xəritəsi təqdim edilmişdir. Həmin xanlıqların adlarını altdakı xanada yazın» (1, s.36).

Bu tapşırığı yerinə yetirən şagird adını qeyd etdiyi xanlıqların ərazisinin əyani təsviri ilə yaxından tanış olur və həmin ərazinin xəritədə yerləşdiyi yeri daha mükəmməl yadda saxlayır.

Şagirdlərin yaddaşını möhkəmləndirmək məqsədilə bu növ tapşırıq da üstünlük verilir:

Tapşırıq 25. Qafqaz türklərinin sonrakı taleyində faciəli rol oynamış sülh müqavilələrinin adlarını yazın (1,78)

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Altı saylı tapşırıqda belə bir şərt irəli sürülüb: «Müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə orta əsrlər Azərbaycan memarlıq abidələri haqqında məlumat hazırlayın.

1. Şəki xan sarayı
2. İrəvan Sərdar sarayı
3. Şuşada Gövhərağa məscidi» (1, s.82)

Müxtəlif mənbələrə müraciət edən şagird adları qeyd olunan memarlıq inciləri haqqında geniş məlumata malik olur, onlar haqqında müxtəlif qeydlər aparmaqla həmin bilgiləri yadda saxlayır.

Bütün bu sadalananlardan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, orta ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan tarixi və ümumi tarix fənni üzrə iş dəftərlərinin istifadə olunması şagirdlərə mövzuların yaxşı qavranılmasında, bilik və vərdislərinin artırılmasında, yaradıcılıq vərdislərinin mükəmməlləşdirilməsində köməklik göstərir. Bir sözlə, istər tarix fənni, istərsə də digər fənlər üzrə orta ümumtəhsil məktəblərində iş dəftərlərinin tətbiqi müsbət haldır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qocayev Ə., Rzayev R. Azərbaycan tarixi (9-cu sinif şagirdləri üçün iş dəftəri). – B.: Təhsil, 2004.-96 s.
2. Məmmədov S., Vəliyev T., Qocayev Ə. Azərbaycan tarixi (9-cu sinif üçün dərslik). B.: Təhsil, 2002.-256 s.

Fuad Iskenderov

**РАБОЧАЯ ТЕТРАДЬ ПО ПРЕДМЕТУ ИСТОРИЯ АЗЕР-
БАЙДЖАНА ДЛЯ СРЕДНИХ ШКОЛ РАЗНЫХ КЛАССОВ**

РЕЗЮМЕ

Статья на вышеуказанную тему посвящена изучению издания рабочей тетради по предмету История Азербайджана для средних школ. Издания рабочих тетрадей во Франции, Великобритании, Польше и во многих других европейских странах показало свою положительную сторону. Поэтому автор в своей статье показывает, на сколько эта тема может повлиять на усвоение этого материала учащимися средних школ Азербайджана.